

ЕВРОПА И ЕВРАЗИЯ – ЕНЕРГЕТИКА И ГЕОПОЛИТИКА

Проф.д.ик.н. Нина Дюлгерова

Първото десетилетие на 21 век е изпълнено с много динамика и нови предизвикателства, които поставят света пред неизвестните на бъдещето. Почти всичко вървеше предсказуемо в геополитическата карта на енергийните процеси, когато безкрайната лавина от компрометиращи документи за американската дипломация на „Уикилийкс“ преобърна ситуацията. САЩ от суперсила, която контролира, направлява и очертава политическата и икономическата парадигма на бъдещето, се оказва в позицията на играч, който вече не управлява топката на игрището на голямата политика. Принудена е да премине в отстъпление и да се оправдава. Това едва ли ще продължи дълго, което означава, че в скоро време отново ще се задействат моделите на геоенергетиката, които през следващите години ще се прилагат в геополитическата дихотомия Европа-Евразия. Енергийният проблем на Европа и високата вероятност за неговото решаване от Евразия очертават параметрите на геоенергийния съюз.

От съществено значение е обстоятелството, че всеки един от сегментите решава своите енергийни проблеми преди всичко в сферата на голямата политика, а след това идва редът на специалистите. Независимо обаче от многобройните апели, научни и политически форуми, посветени на изграждането и използването на възобновяеми енергийни източници, все още на дневен ред със засилваща степен на активност са производството, транзитирането и консумацията на конвенционалните енергийни суровини – нефт и газ. Този факт очертава тенденциите, конфигурациите и моделите на тяхното ситуиране в регионалното и глобалното пространство.

Последното десетилетие оформя сложните и динамични конфигурации, които определят участниците в енергийната геополитика. Както Европа, така и Евразия е конгломерат от съюзи, които формират многообразието в контактите, политиките и стратегиите на всяка държава в тях. На европейския континент основните международни организации с нарастващи амбиции за глобална роля са Европейският съюз, НАТО и Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа. В индивидуален и комплексен план всеки един от тези субекти се сблъсква с предизвикателства, които преминават през широкия спектър от кавказките неизвестни, през засилващата се руска

енергийна мощ до косовската независимост, очертаваща динамичните промени в международноправните параметри на политическата конюнктура. Независимо от различните цели и архитектура на действие ЕС,Североатлантическия алианс и ОССЕ на срещите на върха, проведени през последните месеци на 2010 г., залагат в своите заключителни документи терминът „енергийна сигурност“.

За пореден път енергийната сигурност, превърнала се в елемент от бъдещата стратегическа визия на всяка една от тези международни субекти, очертава бъдещата визия на глобалното и регионално противопоставяне. Засилващата се зависимост от стратегическите суровини на енергийна Евразия и необходимостта от нови, ефективни и неподвластни на руския енергиен монополизъм, транспортни коридори, диктува новите правила на поведение и новите механизми. Геоенергетиката и геоикономиката определят акцентите и субектите. В новата/стара конфигурация от последното десетилетие ЕС-НАТО-САЩ-Русия все по-ясно и отчетливо се открояват дисхармонията, конфронтацията и засилващите се позиции на Москва, но и отслабващата роля на Вашингтон. Политиката за/против Русия преминава през призмата на геоенергийната зависимост и на войнствената риторика.

Енергийната зависимост определя и акцентите на сигурността в геополитически план. Нещо повече, тя очертава и стратегическите зони на сигурност, които са концентрирани в Черноморско-Каспийския ареал. Тясната връзка между местонаходищата на нефт и газ в Каспийския регион и тяхното транспортиране към европейския континент засилва значението на Кавказкия регион, чиято сигурност и интегритет са главно условие за диверсификацията на доставките на нефт и газ за Европа.

До началото на 2010 г. енергийният евразийски вектор имаше предсказуеми геоенергийни очертания и схеми. Засилващата се обвързаност на централноазиатските източници на стратегически суровини с кавказките и балканските транспортни проекции обясняват промяната в съдържателната характеристика на термина „Евразия“. Статичният елемент в този термин, очертаващ структурата на енергийното настоящо и бъдещо хранване на Европа, е Русия. Динамичният вектор, който постоянно сменя своите елементи, очертава контурите на евразийската енергийна ос.

Тя си има своите региони със съответния енергиен (политически) център - Казахстан в Централна Азия, Азербайджан в Кавказ, както и Балканите, с променлива алтернатива между България и Турция.

През следващото десетилетие на 21 век обаче тези контури ще претърпят съществени изменения, които ще са подчинени на актуалните тенденции, чието начало е заложено през последните години. Тогава центърът на глобалното противоборство се очертава в евразийския регион, но в много по-широки граници - Кавказ, Централна Азия, Китай, Персийския залив, Близкия изток. В тази сфера на сблъсък енергетиката и сигурността вървят ръка за ръка и те ще очертават дневния ред на света. В тези географски параметри конфигурацията ще се определя вече не толкова от държавите-производителки, колкото от страните, концентрирали на своя територия голям брой транзитни суровинни коридори. В настоящия момент такава държава е Турция, която осъзнава много добре това преимущество и залага на него.

Конкуренцията с Турция в Черноморско-Каспийския регион, независимо от тяхното стратегическо сътрудничество, както и засилващия своите позиции на азиатския континент Китай, предопределят посоката на енергийната политика на Русия. Москва е ориентирана към активна енергийна диверсификация към Европа и Черноморско-Каспийска Евразия, където тя е глобална и регионална сила. Газопроводът „Южен поток“ е представителната визия на Кремъл в неговата европейска енергийна политика. Тръбопроводите изискват сигурност и стабилност на транзитиране. „Южен поток“ е неоспоримият аргумент, с който Русия се стреми много усилено да доказва и ще го осъществява последователно и стратегически обосновано. „Южен поток“ е тази тръбопреносна система, която за пореден път ще обвърже ЕС с Русия. Това същевременно ще докаже, че Русия е този незаменим международноправен субект в сферата на газопреносните мрежи, който може да бъде сигурен енергиен източник за Европа, което означава и политически сигурен партньор.

Руската визия за енергийната диверсификация на Европа обаче влиза в противоречие с трите приоритетни направления в енергийната политика на Европейския съюз, които са ориентирани към сигурност на енергоснабдяването при намалена зависимост от външни доставки; към конкурентоспособност на енергетиката,

което е фактор за устойчив икономически растеж и към ограничаване на негативните изменения върху климата и околната среда. Те са подкрепени и с поредица от документи, които очертава и приоритетните коридори на ЕС за транспортиране на електроенергия, газ и петрол, които са насочени към:

1. Изграждане на морска електропреносна мрежа в северните морета, която да свързва Северна и Централна Европа за транспортиране на енергия, произведена от разположени в морето вятърни паркове с потребителите в големите градове и съхраняване на енергия в изграждането на водни централи в Алпите и скандинавските страни.

2. Изграждане на взаимовръзки в Юго - Западна Европа за транспортиране на енергия, произведена от вятър, слънчева, водна към останалата част на континента.

3. Изграждане на връзки в Централна, Източна и Югоизточна Европа, с цел засилване на регионалната мрежа.

4. Интегриране на Балтийския енергиен пазар в европейския пазар.

В газовия сектор са определени три приоритетни коридори за ЕС, които са:

1. Южният коридор за доставка на газ пряко от Каспийско море до Европа, за разнообразяване източниците на газ.

2. Балтийски енергиен пазар, интеграция и свързване към Централна и Югоизточна Европа

3. Север-юг коридор в Западна Европа, за премахване на вътрешните проблеми и оптимално използване на възможностите за външни доставки.

Изпълнението на тези приоритети изисква също така около 200 милиарда евро за инвестиции в газопроводите и електрическите мрежи. Прогнозите са, че само част от тези средства ще дойдат от частния сектор, като се очертава недостиг от около 100 млрд. евро, което не очертава сериозни шансове за успех.

В изпълнението на тази амбициозна и мащабна енергийна програма Брюксел се сблъсква с непреодолими препятствия, които произтичат най-вече от активната и до голяма степен независима политика на водещите държави в ЕС като Германия, Франция, Италия. Лидерите на тези държави влизат в динамични дипломатически и политически конфигурации, ориентирани към защита на енергийните монополисти

в съответните страни, чиито интереси са в унисон с енергийната стратегия на Русия. Доказателства за това са газовите диверсификации „Северен поток” и „Южен поток”. Двустранните договори между руския „Газпром” и газовата компания на съответната държава, участващата в транзита на газ, са в разрез с „третия енергиен пакет” на ЕС, изискващ разделяне на производителите и доставчиците от операторите на преносни системи. Досега единствено България се оказва в позицията на нарушител, а изходът от дискусиата около промяната на българо-руското споразумение от 18 януари 2008 г., ще отговори на въпроса за ефективността на приеманите в Брюксел документи по енергийната политика на ЕС.

Вторият елемент от дихотомията Европа-Евразия, а именно евразийския сегмент, също преминава през многобройни модификации през последните години. В кавказкия евразийски сектор Азербайджан усилва своите позиции в газовата сфера чрез умелото лавиране на президента Илхам Алиев между Русия и САЩ. „Газпром” изкупува азербайджанския газ, но Баку обещава да напълни тръбата на „Набуко”, чиято европейско-американска насоченост е обществена тайна. В средноазиатски план Туркменистан също дава заявка за независима енергийна политика, която все още остава в рамките на политическите декларации. Следващите години ще дадат отговор на жизнено важния за Ашхабад въпрос за продажбата на 40 млрд.куб.м газ, който остава в резултат на по-малко закупените от Русия количества. Алтернативите за Туркменистан са в две посоки – на запад към Европа и на югоизток. Опитите му да реши на двустранна основа с Азербайджан запълването на газопровода „Набуко” с туркменистанска газ, засега остават неуспешни. Все още правният казус на Каспийско море продължава да бъде препъни камъка за осъществяването на „Набуко”. Шансовете тази тръба да се запълни с ирански газ са още по-малки. Тези все още непреодолими препятствия не са пречка за активна техническа и проектна дейност на фирмите, ангажирани със строителството на газопровода „Набуко”. И ако западната посока не дава много шансове на Туркменистан да реши въпроса със свободните количества газ на югоизток, все още в сферата на дипломатическите и политическите договорености,

е налице. В средата на декември 2010 г. в Ашхабад президентите на Туркменистан, Афганистан и Пакистан, както и индийският министър на нефта и природния газ подписват соглашение, с което се поставя началото на проекта на газопровода ТАПИ (Туркменистан – Афганистан – Пакистан - Индия). Много са въпросителните около строителството на този газопровод като строителните компании, компаниите, оператори на проекта, гаранциите на страните потребители и транзитиращите държави. Освен това сигурността на тръбопровода е под голямо съмнение предвид проблема с талибаните и отсъствието на инвеститори. За пореден път геоенергийното пространство се изпълва с политическите съглашения, които са част от динамичната конфигурация в енергийна Евразия.

Не е за подценяване също така политиката на Турция в широкия Евразийски регион, където амбициите на Анкара са насочени приоритетно към включване на иранския газ в транзитирането му в съществуващите или диверсификационните коридори, минаващи през Турция. Все още тези коридори на иранска територия са в процес на строителство или са с висока степен на нерентабилност. Въпрос на време е обаче Иран да се ориентира в субрегионалната и регионална ситуация и да намери собствен път за реализация в газовата сфера, където освен че има сериозни залежи, но и заинтересовани партньори като Турция. Благодарение на позицията на турския премиер Ердоган на срещата на върха на НАТО в Лисабон през ноември 2010 г. един от структуриращите бъдещата стратегия на НАТО приоритети – изграждането на ПРО в Европа – беше приет без да се посочва държавата, която мотивира нейното разполагане на континента.

Засилващите се тенденции към превръщането на Черморско-Каспийския регион в основен елемент от бъдещите енергийни диверсификационни проекти очертават и нюансите в дипломатическата и политическата игра. Тя вече не се ограничава само в руслото на познатия триъгълник ЕС-Русия-САЩ и страните в региона като част от политическата конфигурация. Новината за сключено споразумение между Иран, Турция и Бразилия за доставка на нискообогатен ирански уран в Турция в замяна на ядрено гориво за реактор на Техеран, е неоторимо доказателство за глобализацията, в която географските ширини не са препятствие за съюзи и очертаващи се стратегии.

Процесите в Черноморския регион се развиват в две направления в областта на енергийната сигурност – промяна в политическата конфигурация в черноморската част на постсъветското пространство и в паралелна серия от политически совапки, споразумения и декларации в другите крайбрежки държави, свързани в по-голяма или по-малка степен с енергийните диверсификационни проекти. Тези направления са подчинени на тенденциите, които определят темповете на развитие на икономическата и финансовата криза в регионален и глобален план. Въздействие оказва също така и ограничените, а може би разширяващи се възможности на Русия да утвърди гъвкавото си монополно присъствие в газовите пазари на Европа.

Битката за надмощие в района е динамична, безкомпромисна и трудно предсказуема. Всеки един от участниците в тази „голяма игра“ използва богат арсенал от средства, осигуряващи предимство в сложния възел от проблеми. Освен това през 2010 г. в Черноморския регион промените предопределят и измененията в геополитическата му карта.

Победилият през февруари 2010 г. на президентските избори в Украйна Виктор Янукович за по-малко от половин година съумява да възстанови руско-украинските отношения в руслото на кремълските интереси – продължаване на престома на руския черноморски флот в Севастопол до 2042 г., определяне на демаркационна сухопътната граница между двете държави и в други, изгодни за Москва области. Киев също така получи сериозна отстъпка на цените на газа за украинския пазар. Последните документи, подписани на 17 май 2010 г. от президентите на двете държави в Киев очертават и единната им позиция по ключови европейски въпроси – за усъвършенстване на европейската сигурност, за урегулиране на приднестровския проблем и за сигурността в Черноморския регион.

Откриването на абхазко посолство в Москва утвърждава тенденцията към историческия нов/стар формат на политико-дипломатическо общуване засега с Абхазия, а на по-късен етап и с Южна Осетия – държави-сателити, оцеляващи, но и утвърждаващи своето съществуване покрай неоспоримия силен съсед. Това е и гаранция за Москва, че буферни зони на нейните кавказки граници няма.

Промените, които настъпват през 2008 г. в Косово, Абхазия и Южна Осетия предопределят преосмислянето и на съдържателната характеристика на термина „замразени конфликти“. Той вече трудно може да бъде прилаган към зоните на напрежение в Черноморския регион. Преди този термин се използваше с лекота както към Косово, така и към Приднестровието – Молдова, Южна Осетия, Абхазия - Грузия и Нагорни Карабах, Азербайджан. След февруари 2008 година с обявяването на независимостта на Косово, с признаването на независимостта на Южна Осетия и Абхазия след августовските събития от с.г., независимо, че количественото съотношение на признание на Косово и на тези две републики е драстично в полза на Косово, той вече е неприложим еднозначно на Балканите и в черноморското постсъветско пространство. Терминът, който очертава адекватно процесите в тези региони, е „проблемни зони на сигурността“, с две подгрупи –признати държави и „замразени конфликти“. Групата райони вече се разделя на две – Косово, Южна Осетия и Абхазия от една страна, а от друга – Приднестровието и Нагорни Карабах. Първата група са държави, чиито суверенитет е международно признат, а тяхното съществуване е важен елемент в Черноморската схема на сигурността. Косово продължава да е препъни камъкът за членството на Сърбия в европространството. Нещо повече, в политическото и публичното пространство все по-често се споменава, че нейната европейска съдба трябва да бъде предшествана от членство в НАТО и то обвързано със съдбата и бъдещето на Косово. Този процес придобива по-конкретни очертания след юли 2010 г., когато Международният съд в Хага призна законността на косовската декларация за независимост и обяви, че тя не противоречи на международното право. Следващата стъпка в утвърждаване на Косовската държава е приетата през септември 2010 г. нова резолюция, приета от Общото събрание на ООН, в която отсъства искането на Сърбия да осъди декларацията за независимост на Косово, признава се решението от юли с.г. на Международния съд в Хага и се приветства готовността на ЕС "да улесни диалога между страните". Двата документа са поредния етап в очертаването на новите международноправни принципи и рамки, които засилват възможността за по-нататъшното реструктуриране на регионалното и глобалното пространство. Едва ли политическите декларации и уговорки за уникалността на Косовския казус ще бъдат

препятствие за решаването на други подобни процеси в различните точки на земното кълбо. Доказателство за това са паралелните (не толкова в международноправен аспект, колкото в междудържавен) процеси, които утвърждават Абхазия и Южна Осетия като част от Руската Федерация. Върху засилващата се политическа, икономическа и военна консолидация в триъгълника Москва, Сухуми и Цхинвали едва ли ще окаже влияние започващото на 13 септември 2010 г. в Международния съд на ООН в Хага разследване по иска на Грузия срещу Русия. В него Руската Федерация е обвинена в провеждането на етнически чистки и нарушаване на Международната конвенция от 1965 г. за ликвидиране на всички форми на расова дискриминация. За пореден път се наблюдава екстраполиране на балканските процеси върху кавказките. Кавказкият синдром следва балканският, което предопределя увеличаващата се международноправна документация, засилващата се политическа риторика, както и дипломатически совазки и договаряния. Отново казусът „признати държави” се превръща в своеобразен филтър за поредното ситуиране на държавите в подвижния сектор на енергийната сигурност в Черноморския регион. Още повече, че в подсистемата „замразени конфликти” на „проблемите зони на сигурността” процесите също се развиват динамично в двустранен и многостранен план.

В Приднестровието и Нагорни Карабах тези процеси са тясно преплетени с тенденции не само в постсъветското пространство, но и извън територията на бившия Съветски съюз.

Еволюцията в решаването на въпроса за Приднестровието е силно зависима от засилващите се тенденции към сближаване между официалната власт в Молдова и Румъния, където всяка една от тях преследва собствени цели, които рядко са в унисон с препоръките на Брюксел, Вашингтон или Москва. В този контекст се търси обяснението за ескалацията в двустранните отношения между Румъния и Русия от края на август 2010 г. В основата на конфликта са отправените обвинения на румънския президент Т. Бъсеску за окупацията на Молдова (Приднестровието) от Руската Федерация, чиято ответна реакция бяха обвиненията срещу румънски дипломат в Москва в шпионаж. Това е илюстрация на многопластовите процеси, които обвързват в динамична симбиоза амбициите на Букурещ за контрол (и защо не в близко или далечно бъдеще присъединяване на части или цяла Молдова), противоречивите сигнали

от Кишинев, ориентиран към търсене на собствена визия, освободена от Русия и неподвластна на Букурещ, както и стремежа на Москва към дистанциран контрол върху европейското постсъветско пространство. В тази пъстра картина неминуемо присъства и новата политическа конфигурация в Киев, чиито представители с бързи темпове се стремят да отвоюват загубените по времето на „оранжевия период” позиции на Украйна в тази част на Черноморския регион.

В Нагорни Карабах проблемите са зависими от един много широк спектър от акценти – процесите в Иран, Турция, Азербайджан, Армения със сериозен енергиен привкус. Това се отнася за отношенията Армения-Турция със засилващата се тенденция към сближаване, но с прекалено много препятствия, които имат своите исторически корени. Проблемите кореспондират и с непроменените амбиции на Турция да използва максимално газопровода „НАБУКО” за свои цели. Анкара продължава да отстоява искането си Азербайджан да продава газа на Турция, а Турция да решава на какви цени ще я препраща към Европа. От друга страна Баку продължава да отстоява позицията си за Нагорни Карабах като част от азербайджанската територия, в противовес на засилващите се колебания в позицията на Анкара. Не трябва да се забравя и Иран и неговата нарастваща настойчивост в утвърждаване на ядрената си програма, която предизвиква силни политически и дипломатически акции от страна на САЩ, на Русия и на заинтересованите държави в региона. От значение е още един елемент, свързан с Армения. През май 2010 г. Парламентът на Армения ратифицира споразумението за Колективните сили за оперативно реагиране на Организацията на Договора за колективна сигурност, споразумение прието на 14 юли 2009 г. на среща на лидерите на държавите-членки на ОДКС в Москва. Все повече се утвърждава усещането за реалност на думите на руския президент Медведев от февруари 2009 г., че тази организация е аналог на НАТО.

Пореден опит за промяна на Нагорно-Карабахския казус в полза на Еревен е ексалацията на напрежението по границата между Нагорни Карабах и Азербайджан, представено в писмо на арменския посланик в ООН до Общото събрание на Организацията като азербайджанска агресия. Паралелно с този документ в Общото събрание на ООН е депозирано и писмо на азербайджанския посланик към Световната организация, което дава по-достоверна и аргументирана картина на провокациите по граничната линия с Нагорни Карабах. Нагорно-Карабахският казус продължава да съществува в границите на контролираното гранично напрежение и непрекъснатите

политически консултации, дипломатически срещи и неизменни резолюции на ООН, утвърждаващи териториалния интегритет на Азербайджан.

* * *

В началото на второто десетилетие на 21 век тенденциите се очертават достатъчно ясно. Независимо от многобройните алтернативи за диверсификации на енергия, продължава да бъдат актуални конвенционалните стратегически суровини – нефт и газ. Това очертава както политическите, така и дипломатическите съюзи и конфронтации в европейско-евразийската енергийна сфера. Тези процеси продължават да бъдат обвързани с две основни характеристики, очертаващи геополитическия модел на бъдещето – енергийните диверсификации и сигурността на производството, транзитиране и потребление. Тези процеси на практика определят и водещите регионални и глобални сили в енергийна Евразия.

Това десетилетие завършва със засилващи се тенденции към дългосрочно стратегическо обвързване чрез енергийните диверсификации в дихотомията Изток-Запад, което определя и геополитическото позициране на европейските и евразийските държави и водещи международни организации. Енергийната зависимост на Европа от руските и азиатските източници на стратегически суровини очертават сложната симбиоза на европейско-евразийски отношения. В тази система се засилва тенденцията към фрагментиране на политическата мозайка. Екипната игра все още е актуална, но се наблюдават тенденции към солови изпълнения, които още повече усложняват дейността на системата Изток-Запад.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Иран, Турция и Бразилия са се разбрали по ядрения въпрос
http://asia.actualno.com/news_298585.html 17.05.2010

Международният суд ООН начнет рассматривать иск Грузии против России
<http://www.rian.ru/world/20100913/275055670.html>

Расов, С. Россия пролетела мимо ТАПИ <http://www.respublika-kaz.info/news/business/12287> 15.12.2010

Россия осудила высказывание Т.Бэеску об оккупации Молдавии.
<http://top.rbc.ru/politics/20/08/2010/453589.shtml> 20.08.2010

Letter dated 2010/08/06 from the Chargé d'affaires a.i. of the Permanent Mission of Azerbaijan to the United Nations addressed to the Secretary-General. UN, 10 Aug. 2010.
<http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?menu=search&aspect=power&npp=50&ipp=20&>

spp=20&profile=bib&ri=Ø&index=.UD&term=a*&index=.AT&term=Protracted%20conflicts%20in%20the%20GUAM%20area%20and%20their%20implications%20for%20international%20peace,%20security%20and%20development&uloper=>&ullimit=2003#focus

Letter dated 2010/08/13 from the Permanent Representative of Armenia to the United Nations addressed to the Secretary-General. UN, 18 Aug. 2010.

http://unbisnet.un.org:8080/ipac20/ipac.jsp?menu=search&aspect=power&npp=50&ipp=20&spp=20&profile=bib&ri=Ø&index=.UD&term=a*&index=.AT&term=Protracted%20conflicts%20in%20the%20GUAM%20area%20and%20their%20implications%20for%20international%20peace,%20security%20and%20development&uloper=>&ullimit=2003#focus

Three priority areas of energy efficiency of the EU in 2010

http://www.energy.eu/directives/com-2010-0677_en.pdf

Villelabeitia Ibon. NATO shield to test Turkey's allegiances. Nov 14, 2010

<http://www.reuters.com/article/idUSTRE6AF4G720101116>

United Nations acknowledges Kosovo independence legal. By The Associated Press. September 10, 2010

http://www.albertalocalnews.com/reddeeradvocate/news/world/United_Nations_acknowledges_Kosovo_independence_legal_102644104.html